

Ուշ հեղինակմի դարաշրջանում դիալեկտիկական տրամաբանութեան գաղափարների զարգացման հարցում Դաւիթ Անյաղթի նշանակութեան մասին

ՆԻԿՈՂԱՅ ԱՏԵԱԺԿԻՆ

Ե-Ձ. դարերի տրամաբանական ուսմունքների առանձին տարրերի նկատմամբ «դիալեկտիկական տրամաբանութիւն» եզրը օգտագործելը արդեօք օրինաչափակա՞ն է: Չէ՞ որ անտարակուսելիօրէն պարզ է, թէ նշուած եզրը այդ ժամանակներում ընդհանրապէս չէր կարող ծնունդ առնել: Դեռեւս Չենտն էլեացին դիալեկտիկական հասկանում էր որպէս երկխօսութեան ընթացքում ճշմարտութիւնը զրտնելու արուեստ եւ, ըստ էութեան, այն նոյնացնում էր տրամաբանութեանը: Այդ պատճառով «դիալեկտիկական տրամաբանութիւն» բառահիւսութիւնը այդ դարաշրջանում կը հնչէր նոյնքան անյաջող, որքան, ասենք, «տրամաբանական տրամաբանութիւն» աւելորդարանական կառուցուածքը: Սակայն մեզ ժամանակակից դարում «դիալեկտիկական տրամաբանութիւն» եզրը կարողացել է քաղաքացիական իրաւունք նուաճել (Ֆ. Էնդելս, 1882 թ.) եւ սկսել է կիրառուել՝ նշելու համար մտածողութեան ձեւերի եւ ճանաչման եղանակների դիալեկտիկական ուսումնասիրող գիտութիւնը: Եւ յօդուածի սկզբում տրուած հարցին լիովին կարելի է տալ դրական պատասխան: Ե-Ձ. դարերում դիալեկտիկական տրամաբանութեան դադափարների ձեւաւորումը ուսումնասիրելը նուազ օրինական չէ, որքան որ, ասենք, նոյն ժամանակաշրջանում կիրեռնատիկական պատկերացումների սկզբնաւորութեան որոնումները, որի մասին, ինչ

խօսք, նոյնպէս չի կարելի խօսել որպէս արդէն կազմաւորուած գիտական առարկայի մասին :

Դիալեկտիկական տրամաբանութեան աւանդոյթները հետ մինչեւ Դաւիթ Անյաղթը կապուած են Արխտոտելի, Պղատոնի, Պղոտինի, Պրոկլի եւ Պորփիրի անունները :

Արխտոտելը խոտանեց tertium non datur — «երրորդը չի արուած» սկզբունքը սպաղայի նկատմամբ :

Պղատոնը դիալեկտիկական մեկնաբանեց որպէս իսկապէս զոյութիւն ունեցողի ճանաչման գիտութիւն եւ այն ստուգարանօրէն հասցըրեց $\delta\iota\alpha\lambda\epsilon\gamma\epsilon\theta\acute{\alpha}\iota$ եղբին, որ նշանակում էր առարկաների ամբողջականութիւնների տեսակաւորում ենթախմբերի՝ ըստ դրանց հակադիր յատկանիշների :

Այդ նոյն բնագրում պէտք է յիշատակել նաեւ եոեակ կառուցուածքները Պղոտինի «Էնեադներ»ում եւ նրա ստորոգութիւնների «բրդային» համակարգը՝ «միակ»ով որպէս դադաթ, «Պարմենիդ» երկխօսութեան՝ Պրոկլի վիթխարի մեկնութիւնը, որտեղ մասնաւորապէս, կիրառուում են հակադրութիւնների նոյնականութեան գոյթը եւ բացասման բացասման օրէնքը (negatie negationis):

Պորփիրը մշակեց գիտոտոմային (բաժանական) գասակարգման համակարգը :

Այսպիսին էր, համառօտակի, այն հիմքը, որը վրայ կարող էր յենուել Դաւիթ Անյաղթը դիալեկտիկական տրամաբանութեան ուղորտում հետազօտութիւններ կատարելիս, որոնց առաւել կարեւոր արդիւնքները կեղրոնացուած են նրա «Վերլուծութիւն» «Ներածութեանն» Պորփիրի «աշխատութիւնում» : Ըստ որում դիալեկտիկական տրամաբանութեան արխտոտելեան-Պղոտինեան «բնօրինակ»ը Անյաղթի մօտ որոշ գերադասութեան է արժանացել պղատոնական «բնօրինակ»ի նկատմամբ :

Դաւիթ Անյաղթի տրամաբանադիալեկտիկական որոնումների կիրազէտում դտնում է բնդհանուր հասկացութիւնների զոյաբանական եւ իմացաբանական հիմնական օրէնքները խնդիրը, հարց՝ որի պատկանելիութիւնը դիալեկտիկական տրամաբանութեան իրաւասութեանը հազիւ թէ հնարաւոր է վիճարկել :

Առաջ քաշուած լինելով Պորփիրի կողմից, այդ խնդիրը աւելի ուշ օրկանապէս ներհիւտուեց միջնադարեան տրամաբանութեան

1. Դաւիթ Անյաղթ, Վերլուծութիւն «Ներածութեանն» Պորփիրի, Համալսարձ քննակաճ քնազիր, քարգմանութիւն գրաքարից, ճախարանը եւ ծանօթագրութիւնները Ս. Արեշատեանի, Երեւան, 1976 (ռուսերէն) :

դոյարանական հարցերի համալիրին: Ի՞ր՝ Դաւիթ Անյաղթի հակումը՝ զոյարանականացնել տրամարանական դասակարգերը, լաւ յայտնի է: Մասնաւորապէս, յայտնի է նրա կարծիքը, օրինակ, այն մասին, որ տրամարանական ստոյգ սահմանումների մտալոյցման զոյարանական հիմքը եղել է հողային սահմանները ճիշդ որոշելու անհրաժեշտութիւնը²: Դաւիթը պնդում է՝ քանի որ «մի բան ենթարկուած է բաժանման, մի այլ բան ենթարկուած է սահմանման, մի այլ բան էլ կարիք է զրում արացուցման եւ վերլուծութեան», ապա զբան համապատասխան ձեւաւորում են զիւրեկտիկայի չորս եղանակները՝ բաժանող, սահմանող, արացուցանող եւ վերլուծող:

Դիւրեկտիկական տրամարանութեան դարդացման համար բացառիկ կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել Դաւթի այն հետազոտութիւնը, որը նուիրուած է ունիվերսալիաների (ընդհանրականք) խնդրին՝ նրա «Վերլուծութեան» յունարէն խմբազուգութիւնում: Ի՞ր զննութիւնը նա սկսում է ընդհանուրի բնոյթի մասին καθόλου զոյութիւն ունեցած հիմնական տեսակէտների դասակարգումից: Աւելի ուշ միջնարեան տրամարանութիւնում յունական καθόλου եզրին համապատասխանուեց լատինական «universale»³ բառը: Դաւիթը գրում է. «...ընդհանուրը սոսի մտածողութեան մէջ չէ, այլ կայ իրականութեան մէջ, այն մարմնաւոր չէ, այլ անմարմին է եւ զոյութիւն ունի բազմութիւնից առաջ, բազմութեան մէջ եւ բազմութիւնից յետոյ...»⁴:

2. Ն. Ստեփկին, Մաթեմատիկական Տրամարանութեան Ձեւաւորումը, Մոսկուա, 1967, էջ 75 (նուերէն):

3. Այս եզրաբանական գուգահեռականութեան բնագրաբանական ապացոյցը ներկայացրել է Մարտին Գրաբմանը, 1909 թ.ին (տես՝ М. Grabmann, **Geschichte der Scholastischen Methode**, v. I, Berlin, 1909, s. 296.

4. Դաւթի յունարէն բնագրում ստուած է.

“... ότι ούκ ἐν Φιλαῖς ἐπινοῖαις ἐστὶν ἀλλ’ ὑφέστηκε, καὶ ὅτι οὐ δώματα ἀλλ’ ἀδῶματα, καὶ ὅτι πρὸ τῶν πολλῶν εἶσι καὶ ἐν τοῖς πολλοῖς καὶ ἐπὶ τοῖς πολλοῖς ...”

Davidis Prolegomena et in Porphyrii Isagogen Commentarium, Commentaria in Aristotelem graeca, edita consilio et autoritate Academiae litterarum regiae Borussicae, vol. 18, pars 2. Berolini, 1904, p. 116.

Համեմատիր՝ Դաւիթ Անյաղթ Վերլուծիւն «Ներածութեան» Պորփիրի, էջ 48-51 (նուերէն):

Դաւթի՝ մէջբերուած այս խտտորոշ ու շեշտակի «բանաձեւը» թոյլ է տալիս առանց որեւէ բնապրօսիկ ճիշդի եղբարակացնել, որ նրա հեղինակը ոչ միայն էպոսիս ճշգրտ է ունիվերսալիաների խնդրի սորփիւրեան հարցադրումը, այլեւ առաջին անգամ, փաստօրէն, տուել է խնդրի լուծման այսպէս ասած փոխդիջնումային տարբերակը չափաւոր (արխտոտեւեան) իրապաշտութեան ոգով, տարբերակ, որը յաճախ վերադրում, տանում հասցնում են Ալբերտ Փոն Բոլշտեզին եւ Թովմա Աքուլինացուն եւ, որի կանխադուշակումը երբեմն աշխատում են տեսնել Իրն Սինայի կամ էլ Պրոկլի մօտ:

Այսպէս, փիլիսոփայութեան արեւմտադերմանացի պատմաբան Ռուպերտ Լայլ⁵ ենթադրում է, թէ Թովմա Աքուլինացին «բանաձեւը» փոխ է առել Պրոկլից, բայց ցոյց չի տալիս, թէ Պրոկլի յատկապէս ո՞ր բնագիրը նկատի ունի: Մեզ թւում է, որ այդ «բանաձեւը» Թովմա Աքուլինացին կարող էր փոխ առնել ոչ թէ Պրոկլից (ու՞մ մօտ այն արտայայտուած է տակաւին միստիկական ձեւով), այլ, աւելի շուտ՝ Դաւիթ Անյաղթի «Վերլուծականի» ծանօթագրութիւնում բերուած բնագրից: Ի հարկէ, այս վարկածը կարիք ունի վրացուցիչ բնադրարանական ստուգման:

Այլ կերպ՝ ոչ թէ Պրոկլը, այլ հենց Անյաղթն է ազդել դէպի ունիվերսալիաների խնդրի լուծմանը ցոյց տրուած միջնադարեան մօտեցումների բնոյթի վրայ եւ շատ բանով կանխորոշել այդ մօտեցումները: Անյաղթի *πρό τῶν πολλῶν* արտայայտութեանը համապատասխանեցուել է լատինական «ante rem»-ը /1/: Անյաղթի *έν τοῖς πολλοῖς* դարձուածքը հաղորդուել է լատինական «ni re»-ով /2/: Անյաղթի *ἐπί τοῖς πολλοῖς* արտայայտութիւնը ամբայեւ է լատինական «post rem» /3/ բառակապակցութիւնում: Ունիվերսալիաների գոյութիւն ունենալը միայն /1/ դրոյթի իմաստով ընդունելը նշանակում է պղատոնիզմ՝ որպէս մի իւրօրինակ գերիրապաշտութիւն: Ունիվերսալիաների գոյութիւնը միաժամանակ /1/, /2/ եւ /3/ դրոյթների լուսաբանմամբ ընդունելը արխտոտեւեան բնոյթի իրապաշտութիւն է (այս լուծմանն էր ամբողջութեամբ յարում Անյաղթը): Միայն /1/ եւ /3/ դրոյթներ պահելը նշանակում է կոնցեպտուալիզմ... միաժամանակ /1/, /2/ եւ /3/ դրոյթները մի կողմ դնելը նոմինալիզմ է (անուանապաշտութիւն)... Եւ այսպէս,

5. Rubery Lay, **Zur Lehre von den Transzendentalien bei Petrus Aureoli**, Bonn, 1964.

մենք տեսնում ենք, թէ որքա՛ն մեծ է Անյաղթի «բանաձեւ»ի դասակարգող ուժը :

Անյաղթի իմացաբանութիւնում եւ տրամաբանութիւնում ընդհանուրի ստորոգութիւնը կատարում է Պրոկլի միակի ստորոգութեանը պաշտօնին համեմատելի դերը : Օրինակ, կիրառելով եղակիի եւ ընդհանուրի ստորոգութիւնները, Անյաղթը դասակարգում է հետեւութիւնների տեսակները :

Ըստ Անյաղթի, դեղուկցիան՝ արտածումը, ընդհանուրի մէջ երեւան է հանում եղակին, իսկ ինդուկցիան՝ մակաձութիւնը, խիստ անյուսալի մի գործողութիւն, ընդհակառակը՝ ջանում է ընդհանուրը գտնել եղակիի մէջ : Դաւթի նշանաւոր օրինակը (աւելի ուշ այն հանդէս է գալիս նաեւ Ստեփանոս Աղեքսանդրացու մօտ) այսպիսին է : Նկատուած է, որ ուտելիս շարժում է մարդու ներքին ծնօտը (մինչդեռ վերինը անշարժ է) . ձիու նոյնպէս ներքին ծնօտն է շարժում . կապիկի, գայլի եւ ուրիշ կենդանիների մօտ զլտում է նոյն բանը, կարծես թէ ինքնին ընդհանուր եզրայանգում է պահանջում՝ ուտելիս շարժում է կենդանիների ներքին ծնօտը : Բայց ահա լոյս է ընկնում վերին ծնօտով ծամով կոկորդիլոսը, եւ նախորդ ընդհանրացումը հերքում է, եւ, դրանով իսկ՝ արժէքազրկում : Սակայն արտածման եւ մակաձութեան միասնութեան զազափարը առաջ տանելու դիալեկտիկական դժուարութիւնը Դաւիթ Անյաղթին ոչ մի կերպ չի մղում դէպի կասկածամտականութիւն, եւ իր «Սահմանք Իմաստասիրութեան»ում նա մեթոդոլոգիական համոզիչ հակահարուած է հասցնում կասկածամտականներին :

«Պատահական յատկանիշը» վերլուծելու կապակցութեամբ Անյաղթը մօտենում է պատահականութեան եւ անհրաժեշտութեան յարաբերակցութեան դիալեկտիկան ըմբռնելուն : Դրա մասին վկայում է, մասնաւորապէս, նրա հետեւեալ բնագիրը .— «... ոչ մի տարօրինակ բան չկայ, որ գոյացութիւնը կազմւում է պատահական յատկանիշներէց, որոնք մի բանի համար էութիւն են, իսկ միւս բանի համար՝ պատահական յատկանիշ, ինչպէս, օրինակ, ջերմութիւնը կրակի համար ե՛ւ էութիւն է, ե՛ւ պատահական յատկանիշ, որովհետեւ կրակի՝ որպէս անորոշ մարմնի համար նա պատահական յատկանիշ է, իսկ բուն կրակի համար՝ էութիւն, որովհետեւ կրակի գոյացութիւնը ջերմութիւն է : Նոյնպէս եւ ճաղատութիւնը մարդու համար պատահական յատկանիշ է, բայց Սոկրատի համար նա հանդէս է գալիս որպէս գոյացութիւն» :

Եզրակացնելով, ասենք, որ դիալեկտիկական տրամաբանութեան առանձին տարրեր Անյաղթի մօտ կարելի է գտնել ոչ միայն «Վերլուծութիւն Ներածութեանն» Պորփիրիի աշխատութիւնում,

այլեւ նրա «Սահմանք Իմաստասիրութեան» եւ միայն հին հայերէն բնագրով պահպանուած «Մեկնութիւն ի «Վերլուծական» Արիստոտելի» աշխատութիւններում :

Մենք պէտք է բարձր դնահատենք Դաւիթ Անյաղթի աւանդը ուչ հեղինակի ղրալեկտիկական տրամաբանութեան պաղապարները զարգացման գործում : Այլ ներդրումը միացնող կարեւոր օղակ ծառայեց դասական տրամաբանութեան եւ նրա արեւմտա-եւրոպական միջնադարեան ժառանգորդի միջեւ : Մերձաւոր Արեւելքում եւ Հիւսիսային Աֆրիկայում Դաւիթ Անյաղթի ազդեցութիւնը խիստ օժանդակեց միջնադարեան արարալեզու, հայկական, վրացական, եւ հրէական տրամաբանական ուսմունքները զարգացման մէջ ղրալեկտիկական առանձին եղանակները մշակելուն : Դաւիթ Անյաղթի տրամաբանական եւ իմացարանական բնագիրները այսօր էլ նախկինի նման արդիական են ղրալեկտիկական տրամաբանութեան պատմաբանների համար :

THE IMPORTANCE OF DAVIT ANHAGHT IN THE DEVELOPMENT OF DIALECTICAL LOGIC DURING THE LATE HELLENISTIC PERIOD

NICOLAI STYAJKIN

(Summary)

By the term «dialectical logic» today we understand the study of the dialectical development of the modes of thought and means of knowledge.

The problem of the ontological and epistemological significance of the universals lies at the center of Davit's philosophical venture. He follows the Aristotelian-Plutonian model partially discarding the Platonic tradition. Davit analyses at great length the dialectical relationship between the universals and the particulars, the accidental and essential qualities. In other words he tries to explain the role of the categories in acquiring universal and certain knowledge. Many of his conclusions remain valid even for present day advanced logic.